

СУДОВИЙ ЗАХИСТ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ ТА ОХОРОНЮВАНИХ ЗАКОНОМ ІНТЕРЕСІВ В УКРАЇНІ

Кочина О.С.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри публічного та приватного права
юридичного факультету*

Національного університету «Чернігівська політехніка»

Лугина Є.Ю.,

*здобувачка вищої освіти 2 курсу
юридичного факультету*

Національного університету «Чернігівська політехніка»

Кочина О.С., Лугина Є.Ю. Судовий захист цивільних прав та охоронюваних законом інтересів в Україні.

У статті розглянуто поняття права на судовий захист цивільних прав та охоронюваних законом інтересів як однієї з ключових категорій в цивільному праві. Проаналізовано нормативно-правове регулювання права на судовий захист національним законодавством, зокрема закріплення поняття судового захисту в положеннях Конституції України, Цивільного Кодексу України та Цивільного процесуального кодексу України. Судовий захист розглянуто як одну з юрисдикційних форм цивільно-правового захисту. Важливе місце в системі судового захисту цивільних прав та охоронюваних законом інтересів посідають способи, які застосовуються в судовому процесі та які забезпечують ефективне вирішення цивільних справ. Під час характеристики переліку способів захисту, закріпленого в Цивільному Кодексі, було підкреслено, що система судових способів захисту значно ширша, на відміну від інших юрисдикційних форм захисту. В ході здійснення характеристики судового захисту прав та інтересів суб'єктів цивільних правовідносин були висвітлені переваги цієї форми захисту, в тому числі наявність державних гарантій, які відповідають стандартам міжнародного права. Однак на сучасному етапі розвитку системи цивільного судочинства, практичне застосування матеріальних та процесуальних норм, що стосуються процесу підготовки та обґрунтування подання заяви до суду, проведення судового процесу спостерігається ряд недоліків, зокрема спричинених введенням воєнного стану в Україні, та які потребують впровадження законодавчих змін для їх вирішення. В дослідженні окрему увагу було зосереджено на тенденціях підвищення якості судового захисту цивільних прав та інтересів. В межах реалізації курсу інтеграції України до Європейського Союзу, важливою умовою постає

імплементация міжнародних стандартів та норм у сферу здійснення правосуддя в державі. Також зазначається, що вдосконалення системи судового захисту цивільних прав та інтересів здійснюється в залежності від успішності виконання судової реформи, що є масштабним комплексом заходів держави, спрямованих на побудову сучасної, ефективної та незалежної судової гілки влади в Україні.

Ключові слова: судовий захист, цивільні права, охоронюваний інтерес, цивільно-правових захист, європейська інтеграція.

Kochyna O., Luhina E. Judicial protection of civil rights and legally protected interests in Ukraine.

The article examines the concept of the right to judicial protection of civil rights and interests protected by law as one of the key categories in civil law. The normative-legal regulation of the right to judicial protection by national legislation is analyzed, in particular the consolidation of the concept of judicial protection in the provisions of the Constitution of Ukraine, the Civil Code of Ukraine and the Civil Procedure Code of Ukraine. Judicial protection is considered as one of the jurisdictional forms of civil protection. An important place in the system of judicial protection of civil rights and legally protected interests is occupied by the methods used in the judicial process and which ensure the effective resolution of civil cases. During the characterization of the list of protection methods established in the Civil Code, it was emphasized that the system of judicial protection methods is much broader, unlike other jurisdictional forms of protection. In the course of the characterization of judicial protection of the rights and interests of subjects of civil legal relations, the advantages of this form of protection were highlighted, including the presence of state guarantees that meet the standards of international law. However, at the

current stage of the development of the civil justice system, the practical application of material and procedural norms related to the process of preparing and justifying the submission of an application to the court, the conduct of a judicial process, a number of shortcomings are observed, in particular, caused by the introduction of martial law in Ukraine, and which require the introduction of legislative changes for their solution. In the study, special attention was focused on trends in improving the quality of judicial protection of civil rights and interests. Within the framework of the implementation of the course of Ukraine's integration into the European Union, an important condition is the implementation of international standards and norms in the sphere of justice in the state. It is also noted that the improvement of the system of judicial protection of civil rights and interests is carried out depending on the successful implementation of the judicial reform, which is a large-scale complex of state measures aimed at building a modern, efficient and independent judicial branch of government in Ukraine.

Key words: judicial protection, civil rights, protected interest, civil protection, European integration.

Постановка проблеми. В Україні як демократичні та правовій державі вся державна влада рівномірно розподілена на законодавчу, виконавчу та судову гілки, що регламентовано Основним Законом. Ефективна судова влада в будь-якій державі є однією з найголовніших гарантій правового захисту прав та свобод людини. Суд відіграє ключову роль в забезпеченні прав та інтересів суспільства, шляхом розв'язання конфліктів, які виникають з приводу їх реалізації. Водночас Конституцією України в окремих статтях регламентовано право осіб на судовий захист своїх прав та інтересів, зокрема і цивільних. Питання цивільно-правового захисту в судовому порядку як особливої форми захисту в цивільному праві є вкрай актуальним, що особливо зумовлюється проведенням судової реформи в Україні, європейською інтеграцією України в сфері правосуддя. Однак судова влада наразі має характерні недоліки, що перешкоджають здійсненню ефективного правосуддя. Певні прогалини законодавства вимагають застосування різних заходів їх усунення.

Стан дослідження. В науці цивільного права судовий захист детально досліджується вченими та юристами-практиками. Окремим питанням судової форми захисту в Україні свої праці присвятили М.В. Сидоренко, С.М. Іванова, В.С. Петренко, Л.В. Діденко, В.В. Бонтлаб, Є.О. Харитонова, О.І. Харитонова, К.Г. Некіт, І.В. Атаманчук та інші. Попри наявність великої кількості досліджень на дану тему, актуальні проблеми

судового захисту цивільних прав та охоронюваних законом інтересів та шляхи їх вирішення лишаються недостатньо вивченими. Поняття права на судовий захист слід також розглянути у взаємозв'язку із євроінтеграційними процесами та впровадженням судової реформи в Україні.

Мета наукової роботи присвячена комплексному дослідженню судової форми захисту цивільних правовідносин. Зокрема слід розглянути, в чому полягає важлива роль суду як суб'єкта захисту цивільних прав, визначити, на які способи він може спиратися в процесі вирішення юридичних справ, висвітлити окремі переваги та недоліки цивільного судочинства, основні тенденції його розвитку в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Однією із головних засад гарантування прав та свобод людини і громадянина в Україні є незалежна судова влада, яка є окремою системою органів, що здійснюють судовий контроль за дотриманням та належним виконанням норм права. Стаття 55 Конституції регламентує право кожного на судовий захист своїх прав та свобод, право на оскарження в судовому порядку рішень, дій та бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, окремих посадових осіб та службовці [1]. Це означає, що цивільні права та інтереси осіб також перебувають під охороною держави.

Цивільний Кодекс України (далі - Кодекс) закріпив право на цивільно-правовий захист за умови порушення, невизнання або оспорювання прав та інтересів учасників цивільних правовідносин [2]. На основі положень Кодексу було сформовано поняття форм захисту, під яким мають на увазі певний комплекс організаційних заходів, які є внутрішньо взаємоузгодженими і спрямованими на захист порушених прав, а також можуть здійснюватися як уповноваженими суб'єктами, так і самою особою, яка є носієм права.

Серед всіх форм захисту цивільних прав та інтересів, пріоритетне місце безсумнівно належить саме судовому захисту, закріпленому в статті 16 Кодексу [3, с. 332]. Така думка підтверджується з урахуванням того, що Конституція України наділила суди особливими повноваженнями, які не можуть бути делеговані чи привласненні іншими органами чи особами, а юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини в державі (ст. 124 Конституції).

Вагомість правосуддя в сфері цивільного захисту полягає також в тому, що в разі порушення, невизнання або оспорювання цивільного права, суд гарантує особі відновлення її прав. У статті 4 Цивільного процесуального кодексу України закріплено, що судовому захисту підлягає також охоронюваний законом інтерес [4]. Це поняття означає прагнення суб'єкта цивільних

правовідносин, що не суперечить засадам цивільного законодавства, моральним суспільним принципам, та який зосереджений на відновленні або встановленні цивільних прав фізичних чи юридичних осіб.

Із зазначеного випливає, що право на судовий захист – це одна із основ цивільного законодавства, що становить надання державою суб'єкту цивільних правовідносин можливостей звернутися до суду в разі загрози або порушення його цивільних прав, інтересів або свобод, та вимагати вирішення судом конфлікту і винесення ним рішення для усунення правопорушення та задоволення охоронюваних законом інтересів.

Система захисту цивільних прав та інтересів включає в себе сукупність способів, що можуть бути застосовані судом в процесі вирішення цивільних справ. У ч. 2 ст. 16 Кодексу наведено перелік деяких з них: визнання суб'єктивного права, визнання правочину недійсним, усунення протиправних дій, відновлення становища, що існувало, до порушення, виконання обов'язку в натурі під примусом, застосування зміни або припинення правовідношення, відшкодування майнової або немайнової шкоди, визнання незаконності рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, місцевого самоврядування [2]. В кожній справі, наділеній своїм індивідуальним змістом, суд повинен застосувати правильний спосіб захисту, який відповідатиме природі права або охоронюваного законом інтересу та характеру порушення цього права чи інтересу.

В цьому слід обов'язково спиратися на аналіз судової практики із застосування тих чи інших способів цивільно-правового захисту. Наприклад, у випадку завдання особі моральних та фізичних страждань, суд може примусити правопорушника відшкодувати завдану ним немайнову шкоду грошми, майном чи іншою дією. Способи цивільного захисту, передбачені Цивільним Кодексом, для суду не є вичерпними, адже згідно з Кодексом, можуть бути використані ті способи, що встановлені договором, законом чи судом, у певних випадках [5, с. 343]. Відсутність конкретизованої системи способів захисту цивільних прав є однією із ознак судової форми захисту, що відрізняє її від інших юрисдикційних форм, які можуть застосовувати в межах своєї компетенції лише ті способи, які чітко зазначені в законі.

Розглядаючи механізм регулювання захисту цивільних прав та інтересів національним законодавством, можна спостерігати, що в Конституції України закріплено міжнародні принципи реалізації прав та свобод людини. Реальне втілення цих принципів становить основну умову інтеграції України до європейської спільноти. Важливим прикладом цього є ч. 4 ст. 55 Конституції. Крім того, що судовий захист ґрунтується на незалежній державній системі судоустрою, кожному

забезпечується також право на захист прав, свобод та інтересів в міжнародних та іноземних органах, членом чи учасником яких є Україна. Тому особливим способом захисту цивільних прав виступає звернення до Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ). Рішення ЄСПЛ можна розглядати як джерело цивільного процесуального права, вони є обов'язковими до виконання на підставі Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23 лютого 2006 року [6, с. 19]. Станом на сьогодні, це можна назвати єдиним шляхом доступу до міжнародного захисту цивільних прав та інтересів, якщо вичерпано всі національні засоби правового захисту.

Л. В. Діденко серед переваг судового захисту цивільних прав та інтересів підкреслює такі: гарантування обов'язковості судових рішень суду щодо вирішення спору; судовий захист є універсальним правом, тобто поширюється на необмежене коло осіб; повноваження судового захисту належить лише спеціально утвореному органу – суду; встановлення та перевірка фактичних обставин, розгляд справи по суті здійснюється ніяк інакше як за закріпленою в законодавстві процедурі; правосуддя здійснюється кваліфікованими спеціалістами – суддями, які дотримуються своїх обов'язків та засад судочинства, верховенства права, не порушують принципів судової влади [7, с. 48]. Проте даних позитивних характеристик не достатньо, щоб назвати звернення до суду ідеальним шляхом вирішення цивільних справ. Не можна оминати того, що судовий процес є тривалим, і нерідко може займати декілька років, а його здійснення потребує значних матеріальних та моральних ресурсів. Результат розгляду справи в судовому рішенні може бути досконало обґрунтованим, але водночас не задовольняти інтереси сторін конфлікту.

Слід підкреслити інші проблеми, що характерні цивільному судочинству в Україні. По-перше, доступ до цивільного судочинства ускладнений потребою правової підготовки у особи, що звертається до суду. По-друге, відповідно до Цивільного процесуального Кодексу процедура підготовки й подання позову навантажена різними вимогами щодо його належного обґрунтування. По-третє, Цивільний процесуальний кодекс обмежує повноваження таких державних та суспільних інститутів, як прокуратура та адвокатура, в той час як гостро постає потреба якісної правничої допомоги [8, с. 113].

Очевидно, що значення цивільно-правового захисту посилюється в умовах воєнного стану в Україні. Особливості надзвичайного суспільно-політичного стану в країні зумовлюють нові виклики перед цивільним судочинством. Закон України «Про правовий режим воєнного стану» закріпив, що жодні обмеження не можуть засто-

совуватися до права особи на судовий захист, а суди продовжують свою діяльність відповідно до положень Конституції України та інших законів, та теж не можуть бути жодним чином бути обмежені [9]. Судова система України зіткнулася зі значними викликами сьогодення. Проведення судових процесів стало небезпечним, через загрозу ракетних обстрілів та інших небезпек. Проте організація здійснення правосуддя була пристосована до нових умов, зокрема завдяки сучасним технологіям дистанційного зв'язку, що дозволяють в цивільному процесі проведення дистанційних судових розглядів [10, с. 188]. Це свідчить про певну гнучкість судової системи, що залежить від сучасних умов та ефективності врегулювання їх законом.

Слід не забувати, що Україна – відносно молода держава, тому вона користується прикладом інших розвинутих вірців, щоб доєднатися до європейської спільноти. На сьогодні Україна вирізняється своїм прагненням доєднатися до Європейського Союзу. Важливою правовою основою цього політичного курсу держави є Закон України «Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони», прийнятий у 2014 році. Ключовою умовою євроінтеграції України є приведення цивільного процесуального судочинства до міжнародних європейських стандартів, тобто право на справедливий і незалежний суд, права на доступ до суду, права на виконання рішення суду, розгляд справи судом упродовж розумного строку та інші суміжні права мають бути гарантовані та належним чином забезпечені державою.

Найважливішою темою, що стосується розвитку національного правосуддя, є судова реформа. Судова реформа – це величезний комплекс заходів, необхідних для функціонування незалежної судової влади. Велика частина роботи вже була успішно виконана. Наприклад, Європейська комісія у 2023 році зазначила, що Україною було виконано вимоги щодо проведення конкурсів до суддівського врядування та вирішено проблеми законодавства в сфері медіа. Наразі наступними етапами реформи є побудова нової мережі судів, впровадження інституту мирових суддів, створення Вищого суду з питань інтелектуальної власності та інші зміни [12]. В процесі впровадження даної реформи важливим є напрямок посилення права на доступ до справедливого правосуддя. Забезпечення цього права і визначає реальність системи цивільних прав та свобод.

Висновки. Право на судовий захист є одним із основоположних прав, гарантоване передусім Конституцією України, національним законодавством та незалежною системою судоустрою. Також це право конкретизується в Цивільному та

Цивільному процесуальному Кодексах, адже цивільні права та охоронювані законом інтересом є об'єктами судового захисту. Реалізація права на судовий захист здійснюється шляхом звернення до суду, який виступає як безпосередній суб'єкт судової влади, що здійснює правосуддя в межах чітко визначеної процедури, гарантує особі дотримання принципу законності, верховенства права, незалежності суду під час захисту її цивільних прав, свобод та інтересів. Як важливий важіль в механізмі всієї системи захисту цивільних правовідносин судова система потребує певних поліпшень, щоб підтримувати належний рівень правового регулювання сфери цивільних відносин.

Дієвість системи цивільного судочинства може бути вдосконалена, якщо право на захист цивільних прав та інтересів буде посилене шляхом реалізації таких завдань: спрощення процедури підготовки та подання звернення до суду; надання належної правничої допомоги під час подання позовної заяви та документів до суду, під час представництва в суді; забезпечення доступу до правосуддя в умовах воєнного стану; приведення законодавства до норм європейських стандартів та виконання рекомендацій міжнародних організацій у сфері правосуддя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конституція України: від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/>.
2. Цивільний кодекс України: Кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/>.
3. Сидоренко М.В. Виникнення права на захист цивільних прав, свобод та інтересів. *Актуальні проблеми політики*. 2012. № 44. С. 328–336.
4. Цивільний процесуальний кодекс України: Кодекс України від 18.03.2004 р. № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>.
5. Іванова С.М. Система способів захисту цивільних прав та інтересів за законодавством України. *Актуальні проблеми держави і права*. 2006. Вип. 29. С. 341–345.
6. Петренко В.С. Практика та рішення Європейського суду з прав людини як джерело права в Україні. *Практика ЄСПЛ з питань цивільного процесуального права: матеріали круглого столу* (м. Одеса, 5 квіт. 2016 р.) / уклад.: І.В. Андронов, Н.В. Волкова, О.В. Сатановська; МОН України, НУ ОЮА. Одеса: Юрид. л-ра, 2016. С. 19–24.
7. Діденко Л.В. Співвідношення судових та позасудових способів захисту цивільних прав. *Вісник Запорізького національного університету*. 2020. № 3. С. 44–49.

8. Бонтлаб В.В. Право на звернення до суду за захистом цивільних прав та інтересів: проблеми й перспективи. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2015. Вип. 30. Т. 1. С. 110–113.
9. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 р. № 389-VIII: станом на 20 серп. 2023р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/>.
10. Харитонова Є.О., Харитонова О.І., Некіт К.Г. Проблеми здійснення та захисту цивільних прав в умовах воєнного стану: монографія. Одеса: Фенікс, 2023. 336 с.
11. Атаманчук І.В. Право на судовий захист цивільних прав та інтересів у світлі європейських стандартів. *Цивільне право України: нові виклики і перспективи розвитку: матеріали XVIII міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 98-й річниці з дня народж. д-ра юрид. наук, проф., чл.-кор. АН УРСР В.П. Маслова (Харків, 28 лют. 2020 р.).* Харків: Право, 2020. С. 75–78.
12. «Чимало викликів». Як в Україні просувається судова реформа. *Hromadske.* URL: <https://hromadske.ua/posts/chimalo-viklikiv-yak-v-ukrayini-prosuvayetsya-sudova-reforma>.